

اشاره

موضوع محیط زیست و ضرورت صیانت از آن در تاریخ بشر از جایگاه و حقوق ویژه برخوردار است. مقاله حاضر کوشیده است در یک نگاه به تبیین این حقوق در نهج البلاغه بپردازد. منظور از هدف یازدهم، «آشنایی با محیط زیست و علاقه والدین به طبیعت و حفظ آن» می باشد.

کلیدواژه‌ها: نهج البلاغه، حقوق، محیط زیست، هدف یازدهم در دوره پیش دبستانی

مقدمه

قسمتی از پیام آیه «ثم لتستلن يومئذ عن النعیم»، این است که اگر انسان براساس دستورات الهی حرکت کند به محیط زیست رویکرد انتفاعی نخواهد داشت؛ بلکه از آنجا که طبق آیه ذکر شده در مقابل هر نعمتی، مسئولیتی وجود دارد، برای او محیط زیست نه تنها محلی برای بهره جویی از فضل الهی، بلکه وسیله‌ای جهت حرکت و تکامل است. مقاله حاضر، با این نگاه به بررسی هدف یازدهم دوره پیش دبستانی در نهج البلاغه پرداخته است.

معنایی واژه‌ها**الف. محیط زیست**

محیط زیست در قوانین حقوقی ایران، عبارت است از «فضایی با تمامی شرایط فیزیکی و بیولوژیکی، اجتماعی و سیاسی و غیره که همه موجودات زیست کننده در آن را شامل می شود و مجموعه روابط آن‌ها را در بر می گیرد بنابراین تعریف، می توان عناصر و ارکان محیط زیست را شامل این موارد دانست: مکان و فضا، شرایط فیزیکی و زیستی، حضور زیست کنندگان، تنظیم روابط میان زیست کنندگان.^۱

ب. حقوق

لفظ حقوق در معانی مختلف به کار می رود؛ از جمله: راستی‌ها، درستی‌ها، وظایف، تکالیف و مجموعه قوانین، قواعد و رسوم لازم الاجرائی که به منظور استقرار نظم در جوامع انسانی وضع یا شناخته شده است.^۲

اهمیت محیط زیست در آموزه‌های دینی

رعایت احکام و حقوق مربوط به طبیعت و محیط زیست مورد اهتمام حقیقی دین مقدس اسلام قرار گرفته است؛ به طوری که در روایات معصومین -علیهم السلام- دستورات و تأکیدات فراوانی در باب حراست از آن وارد شده است. نمونه بارز این توصیه‌ها، قسمتی از نامه

کودک و محیط زیست

نگاهی به قسمتی از هدف یازدهم دوره پیش دبستان در نهج البلاغه

نوزادانشان:

«میان ماده‌شتر و بچه شیرخوارش جدایی نیفکن، و ماده را چندان ندوشان که شیرش اندک ماند و به بچه‌اش زیان رساند»^۸.

۴. امام در ادامه، رعایت عدالت میان حیوانات نیز تأکید می‌کند و در این خصوص می‌فرماید: «چنانچه از حیوان به‌عنوان مرکب استفاده شد، نباید با آن به درشتی رفتار کنید و نباید آن را برنجانید و خسته هم نکنید و میان آن شتر مرکوب و سایر شتران عدالت را برقرار سازید»^۹. یعنی احساسات حیوانات را نیز باید در نظر گرفت.

۵. تأکید بر فراهم نمودن زمینه استراحت برای حیواناتی که خسته شده‌اند: و باید آسایش خسته را فراهم ساختن و آن را که پایش سوده و از راه رفتن ناتوان گردیده، به آرامش و آهسته براند.

۶. تأکید بر تغذیه و سیراب کردن و نیز استراحت دادن به آن‌ها:

آن‌ها را به برکه‌ها و آبگاه‌ها وارد سازد و در سر راه به درون آب ببرد و از جاده‌هایی که دو طرف آن علفزار است به جاده بی‌علف نکشاند»^{۱۰}.

۷. نکته قابل توجه اینکه حضرت برای این کار اجر و مزد اخروی و معنوی قائل می‌شوند و می‌فرمایند: «پس، آنچه گذشت برای پادش تواز خدا بسیار شایان و رستگاریات بسیار زبینه است؛ اگر خدا بخواهد»^{۱۱}.

حقوق حیوانات و عدالت نسبت به آن‌ها در سیره علوی تا آنجا مورد تأکید و سفارش است و اهمیت دارد که حضرت در مقابل تمام هستی و اقالیم هفت‌گانه، حاضر به گرفتن پوست جوی از دهان مورچه‌ای به ظلم و ناروا نیست: «والله لو اعطيت السبعه بما تحت افلاكها، على ان اعصى الله في نمله اسلبها جلب شعيرة ما فعلته...»^{۱۲}

ب. حقوق آب و گیاهان

خداوند برای هر پدیده‌ای حد و مرزی تعیین فرمود و آنچه را آفرید با اندازه‌گیری دقیق استوار کرد و با لطف و مهربانی، نظمشان داد؛ برای نمونه، آب که مایه حیات است، اگر با عوامل آلوده‌کننده مواجه شود، علاوه بر اینکه به سلامت و زندگی انسان ضربه می‌زند، موجودات آبزی گیاهی و حیوانی را هم نابود می‌سازد. لذا می‌بینیم که دین مقدس اسلام به نظافت آب اهمیت فراوان داده و برای پاکیزه نگه داشتن آن، دستورهایی صادر کرده است. امام علی - علیه‌السلام - در این باره می‌فرماید:

بدان هر عملی رویشی دارد و هیچ رویشی از آب بی‌نیاز نیست و آب‌ها مختلف‌اند؛ آنچه آبیاری‌اش پاکیزه باشد، نهالش پاک و میوه‌اش شیرین است و آنچه آبیاری‌اش ناپاک باشد، نهالش ناپاک و میوه‌اش تلخ خواهد بود...»^{۱۳}

به تعبیر دیگر، ارزش میوه‌های درختان درواقع از سه چیز نشئت می‌گیرد: بذر خوب، زمین خوب و آب خوب. بدیهی است اهتمام حضرت به آب تأکیدی بر حمایت همه‌جانبه ایشان از این نعمت و پرهیز از آلوده‌سازی و اسراف در مصرف آن است. انسان باید طوری

۲۵ حضرت علی - علیه‌السلام - است که اگرچه دستورالعملی برای جمع‌آوری مالیات است، چون در بردارنده حمایت از این حقوق می‌باشد به چند مورد از آن اشاره می‌شود.

الف. حقوق حیوانات در نهج البلاغه

بیانیه جهانی حقوق حیوانات به‌طور رسمی در تاریخ ۱۵ اکتبر ۱۹۷۸ در شورای مرکزی یونسکو اعلان شد. مفاد این بیانیه توسط اتحادیه بین‌المللی حقوق حیوانات در سال ۱۹۸۹ مورد تجدید نظر قرار گرفت و در سال ۱۹۹۰ به رئیس مجمع عمومی یونسکو تسلیم و در همان سال منتشر شد.^۴ این بیانیه ده ماده‌ای بیانگر حق و حقوق حیوانات بر انسان و نحوه رفتار با آن‌ها و نگهداری از آن‌هاست و حتی مورد صدمه و آزار قرار نرفتن آن‌ها را نیز شامل می‌شود.^۵ این در حالی است که قرن‌ها پیش حضرت علی - علیه‌السلام - با لطافت و دقت تمام در قالب خطبه‌ها و نامه‌ها به موضوع مورد بحث پرداخته است. با هم می‌خوانیم:

حضرت) در نامه ۲۵ به یکی از کارگزاران (مودیان زکات)، این‌گونه به وظیفه انسان در رعایت حقوق حیوانات می‌پردازد:

۱. تنظیم شیوه ورود مودیان زکات به میان حیوانات: «پس بگیر آنچه از طلا و نقره به تو می‌دهند و اگر گاو و گوسفند و شتر داشته باشند؛ بی‌اجازه مانند کسی که بر رمه و حیوانات چیرگی و تسلط و قصد آزار و اذیت آن‌ها را دارد، بر آن‌ها وارد نشو...»^۶

۲. تأکید به کارگزار که حیوانات را به فردی خیرخواه و مهربان و درست‌کار و امین بسپارد که آن‌ها را آزار ندهد:

«و بر آن مگمار جز خیرخواهی مهربان، و درست‌کار نگاهبانی که نه بر آنان درشتی کند و زبانشان رساند و نه درمانده‌شان سازد و نه خسته‌شان گرداند»^۷.

۳. پرهیز از جدایی افکندن میان حیوانات و

نتیجه‌گیری

در نهج البلاغه هر جا سخن از استفاده و برخورداری از مواهب طبیعی است و به دنبال آن، روش صحیح برخورد با نعمت‌ها، رعایت حدود و چگونگی استفاده از آن‌ها بیان شده است. حضرت علی - علیه السلام - پدیده‌های طبیعی را به لحاظ داشتن ویژگی‌هایی همچون زیبایی و خدمت‌رسانی به انسان، دارای ارزش می‌داند و آن‌ها را وسیله‌ای برای تأمل و تفکر انسان جهت پی بردن به عظمت و دانایی خالق هستی به حساب می‌آورد. از این رو، بر رعایت رفتار عادلانه و توجه و اهتمام به محیط زیست به‌طور ویژه تأکید می‌کند و راهکارهای استفاده صحیح از مواهب الهی را پیش روی انسان‌ها قرار می‌دهد. حضرت در این گفتارها به تنظیم رفتار کارگزارانش در بهره‌برداری از حیوانات به گونه‌ای دقیق و قابل توجه پرداخته است.^{۲۱} امید است مریدان محترم هم، حضرت را درمزداری از حریم این توصیه‌های روشنگر باری نمایند و بتوانند به تناسب سن و ظرفیت و نیاز کودک به گونه‌ای برنامه‌ریزی نمایند که کودک با محیط زیست به‌عنوان مخلوقی از مخلوقات خداوند بیشتر آشنا شود و بتواند با توجه به سن و ظرفیت کودکی‌اش، درک کند که این نعمت الهی دارای حقوق است و همه ما در مورد چگونگی بهره‌گیری از آن مورد سؤال قرار خواهیم گرفت. بدیهی است در این زمینه از تمامی قالب‌ها و برنامه‌های متداول اعم از بازی، قصه، شعر، نقاشی، و... می‌توان استفاده کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. قرآن، سوره تکوین، آیه ۸: ۲. مجموعه قوانین محیط زیست ایران، ص ۲۳: ۳. فرهنگ معین؛ ۴. وبلاگ دامپزشک؛ ۵. سلاله سلاله با حیوانات آشنا شویم و از جانب آن‌ها سخن بگوییم؛ ص ۱۰۹ و ۱۱۰ ترجمه فاطمه معتمدی؛ ۶. نامه ۲۵، ترجمه سیدجعفر شهیدی، ص ۲۸۷؛ ۷. همان؛ ۸. همان، نامه ۲۵، ص ۲۸۷؛ ۹. نهج البلاغه، نامه ۲۵، ترجمه سیدجعفر شهیدی، ص ۲۸۷؛ ۱۰. همان؛ ۱۱. همان؛ ۱۲. خطبه ۲۲۳؛ ۱۳. خطبه ۱۵۴، ص ۱۵۲؛ ۱۴. محمدتقی جعفری، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ص ۷، ۲۶-۲۶۸؛ ۱۵. و من اعجبها خلقا الطالوس الذی اقلمه فی احکم تعدیل و نضد الوانہ فی احسن تضئید بچنانح اشرح قصبه و ذنب اطال مسبحه...؛ ۱۶. همان؛ ۱۷. والجلیل واللفظ... والقوی والضعیف فی خلقه الا سواء خطبه ۱۸۵/۱۸۰؛ ۱۸. نامه ۱۹، ص ۷۸/۵۳؛ ۱۹. خطبه ۲۰، نامه ۲۰، ص ۷۸/۵۳؛ ۲۱. الاوانکم لا تقدرون علی ذلک ولکن اعینونی بورع واجتهد... نامه ۵۴۵

منابع

۱. قرآن؛ ۲. امین‌زاده، بهمن؛ (۱۳۸۱). «جهان بینی دینی و محیط زیست درآمدی بر نگرش اسلام به طبیعت» محیط‌شناسی، ش ۳۳، ص ۳۰-۳۳ حسین شریف‌الرضی. (۱۳۷۴). بر توی از نهج البلاغه (با نقل منابع و تطبیق با روایات مآخذ دیگر، ویراستاری: محمد مهدی جعفری، گردآوری محمدین حسین شریف‌الرضی، ترجمه محمود طالقانی، ج دوم، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ ۴. تاریم‌رادی، احسان و محمدتقی فخرعلی. (۱۳۸۵). «مبانی واحکام فقهی محیط زیست، مطالعات اسلامی، ش ۷۱، بهار؛ ۵. جعفری، محمدتقی. (۱۳۸۵). ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج هفتم، چ ششم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی؛ ۶. دشتی، محمد و سید کاظم محمدی. (۱۳۸۰). المعجم المفهرس لافعال نهج البلاغه، قم: مشهور؛ ۷. شریفی، احمد حسین. (۱۳۸۴). آئین زندگی (اخلاق کاربردی)، تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی، قم: دفتر نشر معارف؛ ۸. گردآوری محمدین حسین شریف‌الرضی. (۱۳۸۰). نهج البلاغه، ترجمه سیدجعفر شهیدی، چاپ بیست و یکم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی؛ ۹. وبلاگ دامپزشک

زندگی کند که محیط زندگی خود را آلوده نکند؛ زیرا اگر آن را آلوده نماید روزی می‌آید که بر اثر آن آلودگی، زندگی بر او نیز دشوار و نامطلوب می‌شود.

ج. حقوق پرندگان

پرندگان هم به‌عنوان مخلوقات خداوند مورد توجه علی - علیه السلام - قرار گرفته است.^{۱۴} (جعفری، ۱۳۸۵: ۲۶۸-۲۶۰) حضرت در موارد متعددی به توصیف پرندگان و نوع زندگی و پرواز آن‌ها پرداخته‌اند. و در خطبه ۱۵۱۶۵ ابتدا به آفرینش شگفت جانداران اشاره کرده و آن‌ها را شاهدان روشن خلقت و قدرت خداوند دانسته‌اند و آن‌گاه به‌صورت خیلی دقیق، طاووس و پوشش زیبای این پرنده را یکی از عجایب مخلوقات خداوند و زیست‌کنندگان محیط پیرامونی انسان مطرح می‌فرمایند.

بدون شک، توجه امام به جزئیات یک پرنده، از یک سو اهمیت این پرندگان را به‌مثابه موجودات جهان خلقت می‌رساند تا بشر هم از زیبایی و دستاوردهای آن‌ها سود ببرد و هم به‌طور معتدل و منطقی از آن‌ها بهره‌برداری کند و از سوی دیگر، تأکیدی است بر حمایت همه‌جانبه ایشان از موجودات زیست‌محیطی و پرهیز از آزار و اذیت آن‌ها.

د. حقوق مورچه و ملخ

... به مورچه و کوچکی جنه آن بنگرید که چگونه لطافت خلقت او با چشم و اندیشه‌های انسان درک نمی‌شود... چگونه روی زمین راه می‌رود و چگونه برای به دست آوردن روزی‌اش تلاش می‌کند.^{۱۶} در مورد ملخ می‌فرماید: اگر خواهی در شگفتی ملخ‌ها بیندیش که چگونه نیرومندان وارد کشتزار می‌شوند و آنچه میل دارند، می‌خورند؛ در حالی که تمام اندامشان به اندازه یک انگشت باریک نیست.

در پایان در مورد حقوق آن‌ها نزد پروردگارشان می‌فرماید: به هر حال، موجودات بزرگ و کوچک، سبک و سنگین، توانا و ناتوان، همه در خلقتشان یکسان‌اند.^{۱۷}

توجه و دقت نظر امام در توصیف این موجودات و تشریح ساختمان بدن ریزترین آن‌ها، نشان‌دهنده اهمیت آن‌ها در جهان هستی است. پس، شایسته است که این موجودات زیبا و با اهمیت از این روی که مخلوق خداوندند، حقوقشان شناخته شود و به دلیل ارتباطی که با او دارند و متعلق به اویند، مورد توجه و مهرورزی انسان قرار گیرند. به عبارتی، انسان همان‌طور که در برابر خداوند مسئول است، در برابر مخلوقات او نیز مسئولیت دارد.

ه. آبادانی و بهره‌وری زمین

آبادانی زمین یکی از مواردی است که در نهج البلاغه بدان توجه شده است. امام (ع)، میان گرفتن خراج و آبادانی ارتباط تنگاتنگی را لحاظ می‌کند. ایشان معتقد است گرفتن خراج باید به گونه‌ای باشد که به زمین و کشت و محصول آسیب نرساند: «... و زمین جز با تنگ‌دستی ساکنان آن ویران نشود. مردم شهرها هنگامی تنگ‌دست گردند که والیان روی به گردآوری مال آرند...». بدین وسیله حضرت در این نامه تنگ‌دستی ساکنان زمین را باعث ویرانی آن می‌داند و در این میان، نقش والیان و کارگزاران را مهم و برجسته معرفی می‌کند.^{۱۸} حضرت حتی در دعای طلب باران، به آبادانی و سرسبزی و گیاهان و حیوانات توجه می‌کند: «خدایا، بارانی ده که بسیار ببارد تا زمین‌های بلند ما پر گیاه شود و در زمین‌های پست روان گردد و نعمت‌های فراوان در اطراف ما گسترش یابد تا با آن میوه‌های ما بسیار، گل‌های ما زنده و فراوان، و سرزمین‌های دور تر از ما بهره‌مند گردند... خدایا، بارانی ده دانه‌درشت که پیاپی برای سیراب شدن گیاهان ما ببارد...»^{۱۹}

در جای دیگر به درخت‌کاری و حفاظت از درختان نخل توصیه می‌نماید:

«... با کسی که این اموال در دست اوست شرط می‌کنم اصل مال را حفظ کرده، تنها از میوه و درآمدش بخورند و انفاق کنند و هرگز نهال‌های درخت خرما را نبروشند تا همه این سرزمین یکپارچه به گونه‌ای زیر درختان خرما قرار گیرد که راه یافتن در آن دشوار شود...»^{۲۰}